

**Csáth Géza
fiatalkori naplói,
levelei**

Ifj. Brenner József
(Csáth Géza): Napló
1897–1899; 1900–1902;
1903–1904.
Életjel Kiadó, Szabadka,
2005., 2006., 2007.
1000×ölel Józsi. Családi
levelek 1904–1908.
Életjel Kiadó, Szabadka,
2007.

A szabadkai Életjel Kiadó 2005-ben indította a szerző fiatalkori naplóit betűhíven közreadó sorozatát az azóta, 2007-ben elhunyt Dér Zoltán szerkesztésében és utószavaival, amelyből eddig négy könyv készült el, illetve két levelezéskötet. A vállalkozás egyedülálló, mert ezek a dokumentumok most jelentek meg először nyomtatásban, ugyanakkor szomorú, hogy Magyarországon egyszerűen nem kaphatók. Hozzám is csak a naplók első három kötete jutott el, illetve a kizárólag Csáth-leveleket tartalmazó kiadvány, vagyis az összegyűjtött levelek első része.

„Aki kivülem elolvassa nem becsületes” – áll az első naplókötetben, amit azonnal magamra vettem, még ha a szerző vélhetően a családtagjaira gondolt is. Az állítás szerint mellékes körülmény, hogy csak egy kiadványban, és nem az eredeti füzetekben lapozgatok. Így is, úgy is bizalmas, gazdájukat túlélte, elkerített emlékek közt gyalogolok, magánterületen, illetéktelenül, bár a kiadó felhatalmazásával. Az utószó is kitér erre a nemesebb célnak alárendelt tiszteletlenségre, mondván, hogy a naplók közreadásával fontos adalékokhoz juthatunk Csáth Géza íróvá válásának megértéséhez. Valóban vétek lett volna az olvasóktól, sőt az irodalomtörténettől ilyen rendkívüli dokumentumokat megvonni, másfelől vitatkozom az indoklásnak azzal a részével, hogy ezeknek az adalékoknak ismeretében Csáth Géza íróvá válását jobban nyomon követhetjük. Innen nézve legfeljebb a hol zeneszerzőnek, hol festőnek készülő kamasz vall ambícióiról, akinek a kitűnő zene-, irodalom-, képzőművészeti és színikritikusi ízlését láthatjuk kibontakozni, de inkább a családi körülményeit és az élményeit ismerhetjük meg. Az író mindvégig a háttérben marad, néhány rövid, irodalmi hitvallást leszámítva. A szerző csak műveinek elkészültéről tesz említést: semmit sem olvashatunk a forrásairól, adatgyűjtéséről, küzdelméről a nyersanyaggal, módszeréről, célkitűzéseiről akár egyetlen novella esetében. Igaz, hogy a kezdő naplóíró egy-egy megjegyzéséből arra jutottam: bizonyos történéseket az il-

lem kedvéért vagy más ok miatt nem örökít meg, tehát viselkedik saját maga előtt is, de ez az évek során el-tisztult benne, egyre több külső és belső mozzanatot, eseményt rögzített, így akár szerepeltethette volna mélyebb gondolkozású, alkotó önmagát is. De nem tette, amit egyébként nem bánok.

Azt hiszem, Csáth Géza írói világának tágassága egyrészt annak következménye, hogy a gyakori harmadik személyűsége dacára ő maga végig érezhetően jelen van benne, de rejtőzködve, szinte testetlenül. Mint akit nem látok meg soha, mindig csak a hangját hallom. A naplók, levelek sem fosztottak meg ettől a benyomástól. Sőt ez a tízéves gyerek éppoly tényszerű és kivehetetlen a mindennapjairól készített rajzain, mint a felnőtt a novelláiban. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy eleinte teljesen érdektelen dolgokról ír, az időjárásról, iskolai óráiról, sőt negyedórás pontossággal veszi számba az azt nap vele történeteket, szinte kötelességszerűen (persze bájos is ez a lelkiismeretes esetlenség). És valamiért, kevés kivételtől eltekintve nem apad ez a távolság a naplói és öközte akkor sem, amikor már hosszabb, érdekesebb feljegyzésekkel jelentkeznek.

Gyermekkori füzeteinek különleges részei azok, amelyekben korához képest szokatlan tájékozottságról, érettségről tesz tanúságot: még csak tízéves, de családi összejövetelek után vezetéknevestül írja össze a megjelenteket és azok foglalkozását, beosztását, kitér Perczel Dezső belügyminiszter látogatására, öltözékét pontosan meghatározva, Jókait, Defoe-t és Vernét olvas, a hazafiatlanság mindennemű megnyilvánulására felkapja a fejét, később a korábbi rövid bejegyzésekkel szemben majd két oldalon át ír március 15-éről, az aradi tizenháromról, éltetve a forradalmat és szabadságharcot, hangsúlyozva a hazafiságot, nagy figyelemmel kíséri az 1898-ban kitört amerikai–spanyol háborút, és tizenhárom évesen már élvezzi a *Bánk bánt*: felnőtt színelőadásokat és hangversenyeket látogat szüleiével, minősítve a darabokat, előadókat. Észrevételei egyszerűek és biztosak, beágyazottak, tehát nagy műveltségre utalók, olyan ízlésből fakadnak, amilyenek ilyen fiatalon ideje sem lehetett még kifejlődni, hiába festeget már kisdíakként és tanul hegedülni. (Ennyi komolyság közepette szórakoztatóak az ilyen feljegyzések: „Ebéd után ugráltunk és játszottunk.”) Persze túlzás, de mintha kezdettől fogva olyan tapasztalatoknak volna birtokában, vagy legalábbis közelében, amelyről később, az *Ópium* című, súlyos szenvedélybetegségét eszményiesítő írásában beszél: „Egy nap alatt tehát ötezer esztendő élek. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmillió évet jelent. (...) És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet

az örök megsemmisülés jeges párnáira.” Első szerelméről is úgy ír, mintha a sokadikból tekintene vissza rá: „Bizony nekem ez az első szerelmem s az első mindig a legideálisabb.” Rajongásának tárgya, Csendes Alice naiva férjes asszony volt, és Csáth Géza felmérte a korlátjait: semmi esélye, hogy ezt a nőt meghódítsa. De ki tudatosít magában ilyesmit tizenhárom évesen? Ki az, aki már gyerekként átgondoltságból áll meg a pusztá rajongásnál, és nem azért, mert eszébe sem jut továbblépni? Nem lehet mindent az olvasmányélményekkel magyarázni.

A naplók egyik legérdekesebb és tragikumában legszebb része Csáth Géza kishúgának, Ilonkának hosszú betegsége és elvesztése. A szerző tizenöt éves ekkor, s testvére szenvedésének leírásában van valami disszonáns: a leendő író, képzőművész és orvos megfigyelő tárgyszerűsége, kíváncsisága a fájdalom mellett. „A gerinccsontja fáj s benne a gerincvelő. Félig öntudatos álmos állapotban van. (Ez az agyhártya gyulladás (a meningitis) egyik tünete a soporitas.)” „(...) a gyönyörű kék szemek bandzsitanak.” „Szeme a bal egészen a sarokban van.” Majd a felravatalozott kislány láttán írja: „Kis Ilonka tegnapi édes mosolygó halottarca elváltozott komollyá, hideg a képe, mozdulatlan az arc a szemgödörbe simul a bőr s beesettek a szemhéjak. Szép és finom még a bőre, gyönyörű vonásai mintha gyönyörű viaszszinű márványba volnának mintázva lehellet-finoman.”

De van itt valami kevésbé látványos, sorok közül szivárgó sajátosság: a naplóíró erős kötődése az édesapjához. (Csáth Géza anyját 1895-ben, tehát kisgyermekként veszítette el, és két évre rá az apja újránősült. A fiúgyermek az édesanyja emlékére alig ír, akkor is csak az említés szintjén.) Az első atyai pofon elbeszélése nem véletlenül irodalmi értékű, amelyben minden mondat, szó hamisítatlan és nélkülözhetetlen: „Kiszaladtam az irodából fel a padlásra (– eddig nem picsogtam –) és kisírtam magam első pillanatban fel akartam magam kötni, azután gondoltam biciklin felpakolva elmehetnék egy más városba eladván a biciklit vennék festéket s mint czimfestő vagy díjnok megélnék. Azután elgondoltam szép ifjú életpályámat mégis jobb lesz itthon maradni. De a pofon. – Megnyálaztam képemet és addig dörgöltem hogy majdnem vérzett ezután úgy látszott mintha erős ütés vagy horzsolás lenne.” Innen nézve új értelmet nyer például a testvérgyilkos Papp Béla védelmében kelt hosszú, szónokias leírás (Csáth Géza apja ügyvéd volt), a torokszorító aggodalom, amiért az apja egyszer felizgatta magát az ő szidalmazása közben egy elvert cseléd miatt, és a váratlan fordulat, miszerint a leérettse-

gizett Csáth Géza a budapesti művészeti főiskolán tett sikertelen próbálkozása után az orvostudományi egyetemet választotta, amely döntésében édesapja véleménye erősen közrejátszott.

Persze nemcsak fiúi engedelemből, elégtelenség-érzet miatti megfelelni akarásból lépett orvosi pályára: a levelezéskötetből – amely időben a naplók, így az élet-történet egyenes folytatása – érezni lehet, hogy ez az elhatározás felszabadító erejű volt (és nem előzmények nélküli: tízévesen éppoly szabatos, orvosi műszavakkal tűzdelt diagnózist állított fel vörhenyes betegségéről, mint fentebb a húga agyhártya-gyulladásáról). Túlságosan is. A korábbi, művészi maximalizmusában kétségek között őrlődő kamaszból egy idegesítően magabiztos, fontoskodóan figyelmes és humortalanul kedélyeskedő fiatalember lett, akinek minden sorából az sugárzik, hogy mennyire megtalálta önmagát. De ezek csak életkori sajátosságok, mellékes, átmeneti tulajdonságok, amik idővel elmaradnak az ember mögött. Legnagyobb élményeit még ekkor is az apjával osztja meg, akihez, Dezső öccse mellett, a legtöbb levelet intézi. Egyik legszebb darabja a gyűjteménynek, amikor beszámol arról, hogyan mentette meg a tüdőgyulladásos főberlőjének életét, orvostanhallgatóként nagyobb lélekjelenlétet és alázatot tanúsítva a beteghez kiszálló orvosnál: „Nem mesélem el a csunya részleteket csak azt, hogy én mint orvos először állottam a halál kapuja előtt és megálltam ám a helyem. (...) Lehet, hogy apa neked így messziről semmiségnek tünik fel a dolog pedig valóban borzasztó volt. Az orvos bevallotta, hogy ha nincs ott az én strophentusom ma a beteg pár perc alatt meghal. Azért írom meg mindezt, hogy te is bizzál bennem s azért dicsekedtem el, hogy lásd micsoda kemény legény a fiad.”

A naplók, levelek „játéktere” azonban sokkalta tágasabb és mozgalmasabb, mint amilyen bensőnek az általam kiragadott idézetek alapján látszik. Hiszen bőven olvashatunk a családról, sőt a szabadkai, majd budapesti életről, az unokatestvér Kosztolányi Dezső barátságáról, az iskolai önképzőkörrel, ahol mindkettejük irodalmi pályája kezdődött, a sok-sok kiállításról, hangversenyéről, sikeres zenei fellépésről, az első megjelenésekről a Bácskai Hírlapban, majd a Magyar Szemlében, Budapesti Naplóban és a Nyugatban. Tizenegy évet, életének középső harmadát ölelik fel ezek a dokumentumok, azt az életszakaszt, amelyben a személyiség főbb irányultságainak felszínre kell törniük, kijelölve a továbbhaladás csapásait. Vagyis amelyben Brenner József Csáth Gézává lett.

Bíró Gergely